

NEOLİBERALİZM VE FEMİNİST POLİTİKADA “SINIFSAK TUTUM” ARAYIŞLARI

Aynur Özüğurlu

Kocaeli Üniversitesi
Felsefe Bölümü

Özet

Feminizmin 1980 sonrası hakim yönelimi, politik olarak bölüşüm sorunlarından kimlik ve farklılık sorunlarına geçişi, kuramsal olarak da fenomenolojik ve hermeneutik modellerin hakimiyetini içeriyordu. Aynı yıllar, feminist hareketin, tarihinde daha önce hiç tecrübe etmediği ölçüde yerel ve küresel düzeyde hızla kurumsallaşmasına da tanık oldu ve bu süreç yer yer neoliberalizm küresel yeniden yapılanmasının temel aktörleriyle yakın ilişkilere, hatta işbirliğine evrildi. Nihayet, feminizmin geçmiş 30 yılından bugün geriye, Hester Eisenstein’in tabiriyle, “Marksizmle mutsuz evlilikten kapitalizmle tehlikeli flörite” dönüşen sorunlu bir ilişki kaldı. Bu geçmiş şimdi, kapitalizmin küresel krizi koşullarında feminizmin kendi konumu yeniden tarif etme ihtiyacının bir parçası olarak sorgulanmaktadır. Feminist politikada sınıfsal tutum sorunu, söz konusu sorgulamanın önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışma, feminist yakın geçmişe dönük çözümlenmeleri gözden geçirerek, neoliberalizme karşı feminist politikada sınıfsal ekseninin anlamını hakkında bir tartışma yürütmekte, bu amaçla, feminist yakın tarihe ilişkin bir sorgulama çerçevesi geliştirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Neoliberalizm, feminizm, kadın hareketi, sınıf, anaakım cinsiyet eşitliği

Neoliberalism and Revisiting Class Perspective in Feminist Politics

Abstract

The shift from distributional issues to identity problems in politics and the dominance of hermeneutical and phenomenological models in social theory were the main tendencies of the recent history of feminism. This period also witnessed the successful institutionalisation of women’s movement at both domestic and international level, which has also partly evolved to the close relations, even collaborations, with the main global actors of neoliberalism. As Hester Eisenstein argues, today what remains from the past 30 years of feminism is that the problem of ‘a dangerous liaison’ with capitalism. This recent past is now examined as a part of the need for the redefining of feminist standing under the conditions of global crisis of capitalism. Revisiting the class perspectives constitutes one of the crucial matters within the self-critical orientation of feminism to its own history. This study aims to discuss the meaning of class axis in the feminist politics by reviewing the last 30 years of women’s movement and to develop analysis framework for investigation of the recent past of feminism

Keywords: Neoliberalism, feminism, women’s movement, class, gender mainstreaming

Neoliberalizm ve Feminist Politikada “Sınıfsal Tutum” Arayışları

bell hooks (2000) *Where We Stand: Class Matters* (Durduğumuz Yer: Sınıf Fark Eder) adlı kitabında siyah bir kadın olarak kendisinin ve eşitsizlikler içinde boğuşan milyonlarca insanın hayatında sınıfın önemini gösteren bir tartışma yürütür. Sorun sınıf olunca, bilinir ki, hangi safta yer aldığımızı ilan etmek geleneksel olarak Marksizmin dayattığı bir seçimdir. Bu dayatma, en azından tarihte her zaman ve muhakkak, feminizmin talebi olmamış, olmak zorunda kalmamıştır. Oysa hooks’un tartışması bizleri bir feminist olarak emek-sermaye ilişkisinde saf tutmaya davet eder. Davetin bir anlamı, özellikle son 10 yılda sosyal teoriye yeniden çağrılan sınıf kavramının feminist gündeme de yerleşmesinde aranabilir şüphesiz (örneğin bkz. Acker, 2000). Bu yorum bize davetin içeriği hakkında düşünme imkanı pek vermese de, feminizmin kendi yakın geçmişinde sınıfı “unuttuğunu” (Acker, 2000) hatırlatması bakımından önemli olsa gerektir. Yine de, hooks’un çağrısı, kanımca, daha çok şu soruları hak eden bir tartışma ihtiyacının işareti olarak kabul edilmelidir: Feminizm neden özellikle şimdi sınıf sorununda bir tutum belirlemek zorundadır? Neoliberalizmin geçmiş 30 yılda yarattığı çöküntü karşısında sınıf sorunu bugün neden ve nasıl feminist bir mesele haline gelmiştir?

Bu sorular hakkında düşünmek ve feminizmi sınıfsal bir tutum almaya çağırmanın anlamını sergileyebileceğini umduğum bir tartışma geliştirmek, çalışmamın temel amacını oluşturmaktır. Böyle bir tartışma için, tahmin edilebileceğinin aksine, ne sınıf perspektifine zaten sahip olagelmiş Marksist ve sosyalist feminist akımlarla ne de sınıf ilişkilerinde toplumsal cinsiyetin yeri hakkında bir çözümlene çabasıyla doğrudan ilgili olacağım. Feminist bir mesele olarak sınıfsal tutum sorununu, daha çok, neoliberal politikaların yeni evresinin çarpıcı olduğunu sandığım şu özelliği aracılığıyla tartışmayı deneyeceğim: Bu politikalar, bildiğimiz gibi, 90’ların ikinci yarısından beri feminizmin tarihen ‘alışık’ olageldiğinin tersine cinsiyet-körü değiller. Dahası,

neoliberalizm özellikle son 10 yıldır kadınları kapitalist küresel yeniden yapılanmanın bir öznesi ve aracı haline getiren 'toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması' (gender mainstreaming)¹ programının sahibidir. Üretim ve yeniden üretim süreçlerinde emeği değersizleştirme esasına dayanan neoliberal politikaların, bunun bedeli öncelikle ve esas olarak kadınların ücretli/ücretsiz emekleriyle ödeniyorken, cinsiyet eşitliği ilkesiyle yürütülüyor olması, bir ironi ya da kötü bir tesadüf olmasa gerektir. Bu durumda, eğer sınıf ilişkilerine feminist bir mesele olarak da bakabilmenin önemine hala inanıyorsak, önce, neoliberalizmin emek düşmanlığı ile cinsiyet eşitliği diskurunu nasıl bir arada tutabildiğini sormak ve görünen o ki, feminizmin yakın tarihini, Acker'ın deyişiyle, sınıfı unuttuğu yılları sorgulamayı da gerektiren bir yanıt geliştirmek zorundayız.

Bu çabayı gösteren bir tartışma yürütebilmek için, önce, feminist literatürün son yıllarda hızla yükselen önemli bir eğilimini, yakın geçmişi sorgulama ihtiyacının nedenlerini ele alacağım. Ardından, söz konusu tarihsel sorgulamayı yapan feminist çözümleri gözden geçireceğim. Neoliberalizmin geçmiş 30 yılında, feminist hareketin "kapitalizmle flörtünün" (Eisenstein, 2005) ya da sermayenin küresel taleplerine "şaşırtan uyumunun" (Fraser, 2009) nedenlerini araştıran bu çözümler,² tartışmamın problemi için hem yol gösterecek hem de sorular sorabilmemi sağlayacak. Son olarak, bu sorulardan hareketle, emek karşıtlığı ve anaakım cinsiyet eşitliği söyleminin nasıl bir arada durabildiğini gösterebilmek için, feminizmin 80 sonrası hakim kuramsal biçimleri ve yönelimleri ile neoliberalizmin kavramsal dizgesi ve uygulamaları arasındaki ilişkileri sorgulamayı deneyeceğim.

¹'Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması', genel olarak, fırsatların ve kaynaklara erişimin önündeki cinsiyete dayalı engellerin ortadan kaldırılması hedefini tanımlamaktadır. Bu hedef, geçmişte işgücü piyasasına odaklanan fırsat eşitliği ilkesinin yanısıra artık finans piyasalarına erişim, aile politikaları, kadına yönelik şiddet ve siyasal katılım gibi alanlarda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini giderecek yasal önlemlerin ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesini öngörmektedir (bkz. Lombardo & Meier, 2007). 1998'te Avrupa Birliği tarafından resmi gündem ilan edilen ve aday ülkelerin uyum kriterleri arasında yer alan toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması, Dünya Bankası tarafından da 2006 yılından beri 'Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı' başlığı altında yürütülmektedir. Kadınları "ekonomik atılımın ve kalkınmada etkinliğin temeli" ilan eden bu Plan, esas olarak, işgücü ve finans piyasalarına erişim açısından kadınların istihdam edilebilirliğini artırmaya dönük teşvik politikalarını içermektedir.

²Bu makalenin geliştirilmesine vesile olan ve eksenini oluşturan tartışmanın erken bir versiyonu "*Feminizmin Yakın Tarihine Eleştirel Bir Bakış: 'Kapitalizmle Flört' Üzerine*" başlıklı bir bildiri ile 13-16 Ekim, 2009 tarihinde İzmir'de düzenlenen Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi'ne sunulmuştur. Bkz. Özügürü, 2010.

Böyle bir tartışma, nihayetinde, yapısal bir ilişki olarak sınıfı yadsımanın feminist düşünme biçimini geçmiş 30 yılda kapitalizmin kimi temel varsayımlarına nasıl açık hale getirdiğini sergilemektedir. Bir feminist olarak fazlasıyla ürkütücü bulduğum bu sonuç, sadece ve sadece, feminizmin özgürleştirici bir ideal olarak taşıdığı potansiyele ve o potansiyelin hayatlarımızı şimdiden değiştirebilme kudretine tekrar dönebilme arzusuna yorulmalıdır.

Feminist Yakın Tarih ve Neoliberalizm: “Batı’da tasarlandı, Batman’da üretildi, Sortie’de tanıtıldı, Mudo’da satılıyor”³

Yukarıdaki başlık, kadınları ekonomik olarak ‘güçlendirme’ programı kapsamında UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından 2009 yılında yürütülen bir projenin başarısını muştulamaktadır. İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı’nın (SİDA) finansal desteğiyle gerçekleştirilen proje, Batman ve Mardin’den toplam 143 kadının istihdamını sağlamak üzere, ünlü tasarımcılar tarafından geliştirilen ve projenin amacını temsil etmesi için ‘Argande’ adı uygun görülen bir markanın yaratılmasını içermektedir. Yılbaşı ve yaz koleksiyonları da hazırlanan markanın anlamı ise, tanıtım kataloğunda şu edebi sözlerle ilan edilmektedir: “*Nemrut Dağı’nı aydınlatan güneşin ilk ışınları Kommagene Krallığı’nın tek tanrıçası, bereket sembolü güzeller güzeli Argande’nin yüzüne vurduğunda, Mezopotamya toprakları her gün bir kez daha aydınlanırdı*” (akt. Özkan 2009).

Yoksul kadınları mitolojik bir kahramanla özdeşleştirmenin neden kesinlikle bir tesadüf olmadığını, neoliberal politikaların kavramsal dizgesini incelerken ele almak üzere, şimdilik saklı tutabiliriz. Çünkü bu tartışmayı yapabilmek için de, önce, benzerlerine sıkça rastlayabildiğimiz Argande adlı istihdam projesinin kapitalizmin geçmiş 30 yılını nasıl bir çırpıda özetlediğini ve bu özetin feminizmin aynı yıllardaki tarihi açısından ağırlıklı olarak ne anlama geldiğini kısaca hatırlamak zorundayız.

Proje, fark edileceği gibi, yerel emek pazarı ile küresel sermaye arasında artık doğrudan bir sömürü ilişkisi kurulduğunu göstermektedir. Bu ilişki aslında geçmiş 30 yılın kaba bir özetidir ve emekçiler açısından, tamamen, sermayenin dolaysız sömürüsüne küresel düzeyde koşulsuz olarak açık hale getirilmiş olmayı anlatmaktadır. Emeğin değersizleştirilmesi, mal ve hizmet

³Funda Özkan, Ekonomi Köşesi, Radikal Gazetesi, 17.07.2009.

üretiminde kamu girişimciliğinin tasfiyesi gibi önemli düzenlemelerden geçen bu 30 yıl, feminizmin kendisini de hem muhalif bir politik hareket hem de eleştirel bir kuramsal olanak olarak sorunlu kılan birden fazla özelliğe sahiptir.

Sermaye Biz Kadınlardan Yana Eyvah!

Sorunların ilki, özellikle 90'ların sonlarından itibaren, kadın emeğini piyasaya seferber eden neoliberal politikaların çarpıcı bir biçimde feminist argümanların desteği eşliğinde meşrulaştırılıyor olmasıdır (bkz. Eisenstein 2005). Daha uygun bir deyişle, bir zamanların feminist idealleri, örneğin ekonomik bağımsızlık ve otonomi talebi, kadınları neoliberal hedefler için araçsallaştıran birer 'toplumsal cinsiyet mitleri'ne dönüştürülmüş durumdadır (Batliwala ve Dhanraj 2007).⁴ Mitlerin şu iki işlevi birden taşıdığı söylenebilir: Bir yandan kadınların artık Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi küresel organlardan ulusal, bölgesel, yerel iktidar odaklarına ve çeşitli sivil toplum örgütlerine kadar hemen her düzeyde 'çağrılan' bir özne olmasına aracılık etmektedir. Bir yandan da, çağrının kapsamını, kadınlara 'seslenen' güç odaklarının her bir ölçeğine uygun olarak, tematik bir çeşitlilikle donatmaktadır. Buna göre, ülkelerin ekonomik kalkınmasından siyasetin daha barışçıl ve demokratik olmasına, sürdürülebilir kentsel çevrelerin yaratılmasından hanelerin yoksulluktan kurtulmasına kadar, makrodan mikroya hemen her ölçekteki sorunun çözümü artık kadınlara teslim edilebilir.⁵ Örneğin, Dünya Bankası'nın Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı, The Times dergisinin Nisan 15, 2006 tarihli sayısından alınma şu savsözle başlamaktadır: "*Çini, Hindistanı ve interneti unutun; ekonomik büyümeyi kadınlar sağlamaktadır*".

30 yılın sonunda ulaşılan bu durum, şüphesiz, ne bütünüyle kadınların kolektif mücadelesinin bir kazanımı olarak görülebilir ne de sadece neoliberalizmin feminist sözü soğurabilme başarısına bağlanabilir. Neoliberal politikaların kadınları 'çağırın' yeni evresi, kapitalizmin küresel yeniden

⁴Sayırsız benzerlerini temsil eden çok tipik bir örnek olarak Türk Anneler Derneği, Trabzon Şubesi'nin '*Çalışan Kadın Özgür Kadındır*' adlı istihdam projesi hatırlanabilir. Birleşmiş Milletler Kadın ve Kız Çocuklarının Haklarının Korunması Ortak Programı kapsamında Sabancı Hibe Fonu desteğiyle gerçekleştirilen proje, Trabzon'un yoksul bir semti olan Bahçecik'teki kadınlara çocuk, yaşlı ve hasta bakımı eğitimi vererek istihdam yaratmayı amaçlamaktadır. Bkz. <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/2007-21>

⁵Kadınların sadece ülkelerini değil, ailelerini de yoksulluktan kurtaracağı mitinin eleştirisi için örneğin bkz. de la Rocha (2007); kadınların politik katılımı idealinden beslenen mitlerin bir eleştirisi için ayrıca bkz. Goetz (2007).

yapılanması ile ataerkillik arasında her iki açıklama biçimine de kolayca sığınamayacağımız kadar karmaşık bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yoksulluğu azaltma stratejilerinin bir parçası olan mikrokredi programları, sözkonusu ‘karmaşık’ ilişkinin tipik örnekleri arasında sayılabilir. Esası yoksulları mali sermayenin küresel pazarı haline getirmeye⁶ ve kadınlar aracılığıyla bu pazarı disipline etmeye dayanan mikrokredi programları, temel ihtiyaçlara erişimi birer kredi talebine dönüştürecek kadar güçlü bir piyasa fetişizmini temsil etmektedir. Piyasa fetişizminin üzerinde yükseldiği biricik dayanak ise, yoktan var eden, çalışkan, borcuna sadık, çocukları için kendisini feda etmeye hazır ve erkeklerin aksine kazandığı her kuruşu ailesine harcayan ‘ideal’ kadın imgesidir.⁷ Bu imge, açıkça, kadınların ancak bir aile/hane içinde ve tamamen onlar *adına* var olduklarını vaaz etmektedir. Bir başka deyişle, neoliberal ethos açısından yoksul kadınlar, emekleri piyasaya sürülecekse eğer, bir ‘birey’ bile değildirlir. Öte yandan, imgenin cinsiyetçiliği, kadınlarda övgüye layık bulunan nitelikler düşünüldüğünde, aslında hangi yoksulların daha ‘değerli’, daha ‘makbul’ olduğunu (bkz. Bulbeck 2007) ima eden sınıfsal bir aşığılamayı meşrulaştırmaya da yaramaktadır.

Sonuç olarak, feminist eleştirinin şimdiye kadar genellikle işgücünün feminizasyonuna ve piyasalaştırmanın kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanan neoliberalizm sorgusu, ataerkilliğin yeniden takviye edilme biçimlerini deşifre etmek üzere genişletilmeye ve bu takviyenin politik bir sorun haline getirilmesine muhtaçtır. Böyle bir gündeme sahip olmak, feminist ideallerin neoliberal yapılanmaya meşruiyet sağlayacak biçimde nasıl evrildiği sorusunu düşünmeyi de gerektirmektedir. Feminizmi kendi yakın geçmişine yeniden bakmaya iten önemli bir neden, kadınları neoliberal dönüşümlerin aktif bir öznesi ve aracı haline getiren süreci anlayabilmenin, aynı zamanda,

⁶Mikrokredi programlarının finans piyasalarını genişleterek sektörün küresel düzeyde serbestleşmesini kolaylaştırdığı eleştirisi için bkz. Weber (2004).

⁷Sözkonusu vurguların benzersiz örnekleri için Türkiye Grameen Bankası ile HSBC Bankası’nın mikrokredi alan yoksul kadın ‘müşterilerinin’ hikayelerini derlediği ‘Hayatım Roman’ adlı web sayfalarına bakılabilir. ‘Hayatım Roman’ sayfasındaki her bir hayat hikayesi tamamen büyük eziyetler çekmiş ve fakat çocukları ya da ailesi için ne gerekiyorsa yapmaya hazır, azim dolu ‘iyi eşler, iyi anneler’ övgüsüyle doludur. Örneğin, “Bir Kadın, Adı Zaliha” adlı anlatının ‘mutlu sonu’ şöyle bitmektedir: “Evde boş oturamayacak kadar çalışkan bir kadın o; yavrularının eğitimi ve geleceği için daha çok kazanç elde etmek isteyen bilinçli bir anne çünkü”. Bkz. http://www.hsbc.com.tr/mikrokredi/hayatimiz_roman_alternative.asp. Benzer vurgulara, bu ölçüde güçlü olmasa da, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı’nın mikrokredi işletmesi olan Maya’nın kuruluş prensipleri arasında da rastlanabilir.

aktivistleri ya da araştırmacıları olduğumuz kadın hareketinin bu süreçteki rolünü ele almaktan da geçiyor olmasıdır.

Küresel Sermaye Kızkardeşliğimize Aracılık Ediyor Eyvah!

Feminist yakın tarih açısından sorunlardan ikincisi ve belki de daha vahim olanı, geçmiş 30 yılda yerel ve küresel düzeylerde hızla kurumsallaşma başarısı gösteren kadın hareketinin, yer yer, neoliberal yeniden yapılanmanın temel aktörleriyle her ölçekte yakın ilişkiler, hatta işbirlikleri geliştirmiş olmasıdır. Bunun görünür nedenlerinden biri, neoliberalizmin yarattığı derin sefalet karşısında kadınların 'pratik ihtiyaçlarını' giderecek 'güçlendirme' politikalarının aciliyetine duyulan feminist inançtır. Fakat, bizzat bu inancın kendisi, feminizmin neoliberal yükselişi karşılayan kuramsal ve politik reflekslerine, yani, erken 80'lerden itibaren yaşadığı 'kültürel dönüş' yıllarına uzanan kökleri nedeniyle, kanımca, geçmiş sorgusunun bir parçası olmak durumundadır. İleride ayrıntılarına tekrar dönmek üzere, bu kökenleri şimdi kısaca hatırlamak yerinde olabilir.

'Kültürel dönüş' yılları, bildiğimiz gibi, kapitalizm eleştirisinde, örneğin sınıf gibi belirli özne konumlarına evrensellik atfeden determinist ilişkiler aramak yerine söylem ağırlıklı kültürel çözümler geliştirme çabasını temsil ediyordu. Bu çaba, bir bakıma, yapısal ilişkilere dayalı açıklamalardan fenomenolojik ve hermeneutik teorik modellere geçiş anlamına geliyordu ve nihayet, öyle hakim oldu ki, feminizmi geçmiş 30 yılda farklı feminizmler arasındaki ayrımları belirsizleştirecek ölçüde bir 'feminist post-yapısalcılık' teorisi haline getirdi (Castro 2001). Yoksul kadınların devrime değil, acil çözümler gerektiren somut politikalara ihtiyacı olduğu inancı, önemli ölçüde, kapitalizmi yapısal bir eleştiriden mahrum bırakan bu kuramsal yönelişten de beslendi. Nitekim, örneğin yoksulluk sorununda bütün dikkatleri bölüşüm ilişkileri yerine bireyler arasındaki 'toplumsal bağlara ve içermeye' çeken 'güçlendirme' kavramının yükselişi (bkz. Strobel 1996), ancak, toplumsal ilişkilerin analizinde sömürü fikrinin unutulduğu bir analitik ufuktan güç alabilirdi. Bu ufkun bedeli, neoliberalizm hızla güvencesizliği emeğin varoluş prensibi haline getiriyorken, siyasetin eksenlerini kapitalist kuralları 'veri' kabul eden bir varsayımla kurmak olmuştur. Acil çözümler bekleyen somut sorunlarımız için 'mücadele' ya da 'direniş' yerine 'katılımcılık' ve 'güçlendirmeden' sözediyor oluşumuz, bu bakımdan bir tesadüf olmasa gerektir. Sermayenin küresel taleplerine 'uyum' göstermek ve hatta kızkardeşlerimiz adına işbirlikleri geliştirmek, kanımca, varlığını biraz da siyasetin eksenlerindeki bu neoliberal kaymaya borçludur.

Sonuç olarak, ‘kültürel dönüş’ yıllarından bugün geriye, Eisenstein’in (2005) deyişiyle, feminizmin “Marksizmle mutsuz evliliğinden kapitalizmle tehlikeli flörtüne” evrilen sorunlu bir geçmiş kalmıştır. Bu geçmiş şimdi, kapitalizmin küresel krizi koşullarında feminizmin nerede durduğu ve nerede durabileceği gibi son derece güncel bir sorunun varlığını temsil etmektedir.

Önümüzdeki Sorun: Feminizme Ne oldu?

Yakın tarihe dönme ihtiyacına yeni bir ivme kazandırmış olsa da, yukarıdaki sorunun feminizm için o kadar da yeni olmadığını teslim etmemiz gerekir. Bir gelenek olarak kendine dönük eleştirelliği sıradışı biçimde güçlü olan feminizm, küresel kapitalizmle ilişkisine dair bir tartışmayı, Eisenstein’in formüle ettiği netlikte ifade etmemiş olsa da, son 30 yıl boyunca çeşitli biçimlerde yürütmüştür aslında.

Örneğin, feminist hareketin neoliberal evrede hızla kurumsallaşma yeteneği sergilemiş olması ile bir kitle hareketi olarak önemli ölçüde ortadan silinmiş olması arasındaki nedensel ilişkileri sorgulamıştır (bkz. Epstein 2002). Daha spesifik olarak, feminist hareketin kurumsallaşmasından doğabilecek riskleri tartışmıştır. Örneğin, geleneksel anti-hiyerarşik duyarlılığı ile profesyonelleşme süreci arasındaki gerilimler üzerine yoğunlaşmıştır (bkz. Alvarez 1999; Baden ve Goetz 1998); ya da bir zamanlar sol siyasal akımlara karşı haklı olarak güçlü biçimde savunduğu otonominin ulusaşırı sermaye karşısında kısmen de olsa feragat edilebilir esnek bir ilkeye dönüşmüş olmasını eleştirmiştir (bkz. Castro 2001). ‘Feminist hareketin STK’laşması’ (Alvarez 1999) olarak da adlandırılan bu sürecin, kamu hizmetlerinin de-politizasyonuna nasıl olanak sağlayabildiğini göstermiştir (örneğin bkz. Craske 1998). Ve, nihayet, STK’laşma sürecinin bir parçası olarak projecilik pratiğinin feminist politikanın yerine ikame edilir hale gelmesini sorgulamıştır (örneğin bkz. Baden ve Goetz 1998).

Türkiyeli feministlerin de kendi deneyimlerini bu bakımdan gözden geçiriyor olduğunu hatırlarsak,⁸ son 30 yıllık sürece ilişkin sözkonusu eleştirel tespitlerin gerisinde, feminizmin toplumsal bir hareket olarak karakterini yeniden doğrultma kaygısının yattığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine, 80’lerden beri postmodern ve postyapısalcı kuramların feminizmler arası ayrımları önemli ölçüde belirsizleştirdiği, hatta geçersizleştirdiği hatırlanırsa, sosyalist feminizmin son yıllarda kendini yeniden adlandırma ve kuramsal olarak inşa etme çabasını da, benzer biçimde, küresel kapitalizm karşısında

⁸Örneğin bkz. Amargi: Aylık Feminist Dergi, 2006, No. 3, “Projen Var mı?” dosyası; ayrıca bkz. Bora (2006); Ecevit (2007), Çoban (2008); Helvacıoğlu (2009).

konum arayışının bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz (örneğin bkz. Ferguson 1999; Holmstrom 2003; Gimenez 2005; Bezanson ve Luxton 2006). Türkiye’de, ilk kez 1988 yılında yayın hayatına başlayan fakat kısa bir ömre sahip olan *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisinden 21 yıl sonra Sosyalist Feminist Kolektif’in kuruluşunu da pekala bu kapsamda düşünülebiliriz.⁹

Geçmiş 30 yılda katedilen yolun çeşitli sorunlarına işaret eden bu eleştiriler, küresel kriz evresinde feminizmin politik karakterini yeniden düşünme ve dahi tarif etme ihtiyacının yükselmekte olduğunu göstermektedir. Fakat, sürecin bütününe ilişkin şu soru, bu ihtiyacın önünde hala önemli ölçüde tartışılmayı beklemektedir: Feminizm nasıl oldu da yolun sonunda kendisini neoliberalizmle ‘flört’ eder bulmuştur?

Yakın Tarih için Feminist ‘Özeleştirici Öğeleri’: Nasıl ‘Ayartıldık’?

‘Hegemonik’ ya da ‘anaakım’ feminizmin, son 30 yılda, kadınlardan ziyade küresel kapitalizmin ihtiyaçlarına hizmet eder hale geldiğini iddia eden Eisenstein (2009; 2005), hem yukarıdaki sorunun dayanakları hem de yanıtı için, kadınların ekonomik bağımsızlık ve otonomi ihtiyacına vurgu yapan feminist idealin, emek piyasalarının neoliberal dönüşümünde oynadığı role dikkat çeker. Buna göre, kapitalizm söz konusu idealin meşruiyeti aracılığıyla, bir yandan gelişmiş ülkelerde yoksul kadınları emek piyasasına sürüklemek için aile ücretinin ve refah devletinin (kamusal ataerkilliğin) tasfiyesini kolaylaştırmıştır. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerde serbest bölgeler yaratarak işgücünün feminizasyonunu ve yoksul kadınların mikrokrediler sayesinde ekonomik aktörler olarak disipline edilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, Eisenstein’a göre (2005: 487), küreselleşme ataerkil gelenekleri yıkarken, feminizm 20. yüzyılda, tıpkı 19. yüzyıldaki misyonerler gibi, adeta “kültürel bir çözücü” olarak işlev görmüştür.

Eğer bu gözlemlerde bir haklılık payı varsa, neoliberalizmle ‘flörte’ dair bir açıklama çerçevesi geliştirebilmek için, feminizmin ‘kültürel çözücülüğü’ ya da Fraser’ın (2009: 115) terimleriyle, ‘geleneksel otorite karşıtlığı’ (baba, koca, erkek kardeş vb. olarak erkeğe kişisel tabiyetin reddi) ile kapitalizm arasında bir uyumun da var olabileceğini teslim etmek gerekir. Nitekim Fraser, tam da, böyle bir uyumluluk potansiyelinin kabulünden hareket eden bir çözümlenme geliştirir.

Kapitalizmin kimi dönemlerde geleneksel otoriteyi yıkmak yerine kendine uyarladığını da gözeten Fraser, bu otoritenin sermayenin yayılmasını

⁹bkz. www.sosyalistfeministkolektif.org.

sınırlandırabildiğini de hatırlatarak, feminizm ile kapitalizm arasında geleneksel otorite eleştirelliği nedeniyle bir ‘seçici yakınlık altalanı’ bulunduğunu iddia eder. Feminizmin neoliberal evredeki başarısını ve sermayenin yeni taleplerine ‘şaşırtan uyumunu’ da sözkonusu ‘seçici yakınlığın’ tarihsel varlığıyla açıklar, dolayısıyla, iddiasını kanıtlamak için, feminist hareketin ikinci dalgayla başlayan tarihini kapitalizmin geçirdiği yapısal dönüşümlerle birlikte ele alan bir tartışma geliştirir.

Buna göre, ikinci dalganın başlangıcını oluşturan ‘örgütlü devlet kapitalizmi’ evresinde feminizm, ekonomik/kültürel/politik düzeylerin (Fraser’ın kavramlarıyla, ‘bölüşüm, tanınma ve temsil’ sorunlarının) tümünü içeren bütüncül eleştirisiyle dönemsel bir kültürel devrim yaratmış, ancak bu başarısını yapısal ve kurumsal kazanımlara dönüştürememiştir. Kurumsal başarıyı ve toplumsal bir hareket olarak güçlenmeyi neoliberal evrede yakalayan feminizm, Fraser’a göre, bu atılımını önemli ölçüde 60’larda yarattığı kültürel devrimin “kapitalizmin yeni ruhuna uygun kilit bileşimlerden birini” sağlamış olmasına borçludur (a.g.e.: 110). Bir başka deyişle, ikinci dalga feminizmin örgütlü devlet kapitalizmine yönelttiği ‘bütüncül’ itirazın her bir unsuru (sırasıyla “anti-ekonomist, anti-devletçi, anti-erilmerkezcilik ve vestfalyanizm” eleştirileri), ‘seçici yakınlık’ ilişkisi sayesinde, bütüncül bağlamından kopartılarak neoliberal dönüşümleri meşrulaştırmak üzere yeniden imlenebilmiştir. Yani, feminist hareketin (i) adaletsizliği sadece sınıfsal eşitsizliklerde değil, geniş toplumsal ilişkiler alanında da açığa çıkartmaya çalışan ekonomizm eleştirisi, bölüşüm ilişkilerden kopuk bir fark ve kimlik politikasına evrilmiştir; (ii) ‘beyaz işçi-erkek’ aile reisliğine dayalı erilmerkezcilik eleştirisi, ücretli-emeğin değerlendirilmesinin bir parçası haline gelmiştir; (iii) adaleti teknik bir probleme indirgeyen teknokratik-bürokratik devletçilik eleştirisi, sivil toplum kuruluşlarının yıldızını parlatmıştır; nihayet (iv) ‘kızkardeşlik’ gereği ulusal sınırlar ötesi adaletsizliklere karşı duyarlılığı temsil eden vestfalyanizm eleştirisi, feminist hareketi küresel yönetim zincirinin bir parçası haline getirerek ‘ulusaşırılma’ya dönüşmüştür.

Fraser, geleneksel otorite karşıtlığının yukarıda sıralanan tarihsel sonuçları yaratabilmesini, kapitalizmin kopuş uğraklarından kendini yeniden inşa ederek çıkarabilme becerisine bağlar. Bir başka deyişle, Fraser’e göre sorun, ne ikinci dalga feminist eleştirilerin içsel olarak problemlerini oluşturduğu ne de tek suç, neoliberalizmin muzaffer oluşudur. Sorun, bu iki ayrı geleneksel otorite eleştirisi arasında yaşanan tarihsel buluşmadadır.

Feminizmin nihayetinde neoliberal yapılanmanın bir ‘bileşimi’ haline gelmiş olduğu iddiası, gerçekten de, hazmı kolay bir eleştiri olarak görünmez. Bu yüzden olsa gerek, Fraser’a yapılan itirazlar daha çok feminizme haksızlık ettiğini kanıtlamaya dönüktür. Aslında marjinal bir akım olan sosyalist ve Marksist feminist geleneği ikinci dalganın kendisiymiş gibi ele aldığı ya da

feminizmi 'Batı' feminizmine indirgediği, feminist hareketin hem politik hem kuramsal düzeylerde neoliberalizme karşı yürüttüğü mücadeleyi görmezden geldiği, ancak bir kısım feminist pratikler için geçerli olabilecek bir eleştiriyi feminizmin bütününe mal ettiği gibi eleştiriler, Fraser'ın 'haksız' ya da 'yanlış' genellemelerinin örnekleri arasında sayılmaktadır (örneğin bkz. Funk 2012; Aslan ve Gambetti 2011).

Gerçi, gerek Eisenstein'ın gerekse de Fraser'ın çözümlerinin feminizmi 'harcamaya' yönelik olmadığı açıktır. Buna rağmen, haksızlık yaptıkları iddiası geçerli olsa bile, bu tarz bir iddia söz konusu çözümlerinin asli sorusunu, feminizmin politik karakterini bugün yeniden tarif etmeye neden ihtiyaç olduğunu karşılayabilmekten uzaktır. Neoliberalizmin geçmiş 30 yılında feminizmin yerini sorgulamak, kanımca, ne bu sürecin faturasını bir 'kısım' feministlerin üzerine yıkmayı içerebilir ne de tartışma böyle heba edilebilir. Aksine, geçmiş sorgusunu, feminist sözü kapitalist yapılanmanın gerekleri için araçsallaştıran müdahalelerin kapsamını ve doğasını sergileyebilecek, dolayısıyla, önümüzü görmeyi sağlayabilecek kuramsal ve politik bir olanak olarak düşünmek gerekir. Eisenstein ve Fraser'ın eleştirilerinin de neden olduğu şey, kanımca, bundan fazlası değildir.

Eğer geçmiş sorgusunu böyle bir olanak olarak değerlendireceksek, özellikle Fraser'ın yaklaşımında tartışılması gereken noktanın, 'geleneksel otorite eleştirisine' yüklediği tarihsel misyon olduğunu sanıyorum. Bu bakımdan aşağıda ele alacağım çekinceler, daha çok, hook'un deyişiyle, sınıfın durduğumuz yeri nasıl farklılaştırdığını göstermeyi amaçlayan birer düşünme soruları olarak kabul edilmelidir.

Neoliberalizm Ezilmişliği 'İtinayla Depolitize Ederken' Feminist Kuram Nasıl Çalıştı?

Feminizm, Fraser'ın da söylediği gibi (2009: 115), 18. yüzyıldan beri 'geleneksel otorite' eleştirisine dayalı bir eylemciliğe hep sahip oldu; ve bu eleştiri nedeniyle, aynı zamanda, bütün tarihi boyunca liberalizmle çeşitli buluşma uğraklarından geçti. 18. yüzyıl sonlarında, Aydınlanma'nın kendi aklının taşıyıcısı olan özne tasarımına dahil olma talebi; 19. yüzyılın ikinci yarısından 1. Dünya Savaşı'nın öncesine kadar, kamusal kimliği erkeklerle eşit biçimde paylaşma talebi; ve nihayet, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, eşitliği siyasal hakların yanısıra sosyal hakları da içerecek biçimde genişletme talebi, 'geleneksel otorite eleştirisinin' yükselttiği buluşma uğraklarındandı. İçerdiği önemli sorunlara rağmen, bu tarihsel uğrakların her birinde, feminist hareketin liberalizmle buluşması hem feminizmi liberalizmin ötesine geçmeye zorlamış

hem de liberalizmin sınırlarını problematize eden ve onu kendi başlangıcından uzaklaştıran tarihsel bir etki yaratmıştı.¹⁰

Bir başka deyişle, feminist geleneksel otorite eleştirisinin kimi dönemlerde kapitalizmi terbiye edebildiği, onun demokratikleşmesine katkıda bulunabildiği de doğru görünmektedir. Eğer böyle ise, olası bir açıklama, geleneksel otorite eleştirisinin tamamen kapitalizmin değişen tarihsel ihtiyaçlarına bağlı olarak bazen kadınlardan bazen de sermayeden yana sonuçlar yarattığı olabilir. Bir başka deyişle, geleneksel otorite karşıtlığının doğasında adeta sonunda kime yarayacağını kestiremediğimiz bir belirlenemezlik ya da bir aşkınlık hali var görünmektedir. Bu durumda anti-kapitalist olma şartı bile, ‘seçici yakınlık’ alanlarının varlığı nedeniyle, feminizmi kapitalizmle flört etmekten kurtarmaya yetmeyebilir. Nitekim Fraser’a göre, ikinci dalga feminist hareket bütün anti-kapitalizmine ve anti-emperyalizmine rağmen, bundan sınırlanamamıştır. Sonuç olarak, tarih eğer, Fraser’ın iddia ettiği gibi, kapitalizmle flört gibi şaşırtıcı cilvelere yol açıyor ise, bu önemli ölçüde, geleneksel otorite eleştireliliğine yüklenen aşkınlıktan kaynaklanıyor görünmektedir.

Fraser’ın tartışması, şüphesiz ki, tarihin niye 80’lerde böyle bir ‘oyun’ oynadığına dair bir çözümleme sunmaktadır; çözümlemesi, örneğin ABD’de Reagan yıllarının başlarında sosyal refah programlarını tasfiyeye yönelik girişimlerin, bunları ‘anti-feminist saldırılar’ olarak yorumlayan Barbara Ehrenreich, Zillah Eisenstein gibi sosyalist feministlerin itirazları dışında (bkz. Kornbluh 1996), hak ettiği ilgiyi neden görmediğini de anlamamızı sağlamaktadır. Sermayenin saldırdığı kamusal alanın, feministler açısından da nihayetinde, toplumsal ihtiyaçları baskıcı, teknokratik, cinsiyetçi ve farklılıklara karşı dışlayıcı bir biçimde örgütleyen bir kamusal alan olması, refah devletini savunmayı zorlaştırdığı ölçüde, neoliberal yapılanmanın ilerleyişini kolaylaştırmış olabilir. Fakat, feminist refah devleti ya da ‘örgütlü devlet kapitalizmi’ eleştirilerinin evrilme biçimlerini esasen iki ayrı geleneksel otorite karşıtlığının buluşabilmiş olmasına ve kapitalizmin kendini yeniden onarabilme beceresine bağlamak, kanımca, feminizmi aynı zamanda neoliberal taleplere uyum göstermenin tarihsel yükünden de kurtarmak anlamına gelmektedir. Eğer bugün feminizmin önündeki sorun küresel kapitalizm karşısında bundan sonraki konumunun ne olacağı ise, ihtiyacımız olan şey, bu tarihsel yükü, onu deşifre ederek sırtımızdan atabilmektir. Geleneksel otorite karşıtlığının feminist hareketi 20. yüzyıl sonlarında, önceki tarihsel uğraklarından farklı olarak liberalizmin sınırları içine hapsedmiş etmiş olması, bu kazai bir sonuç

¹⁰Liberalizmle feminizm arasındaki tarihsel ilişki ve liberal ideolojinin feminist kullanımına ilişkin bir tartışma için bkz. Eisenstein (1981).

olamayacağına göre, 'seçici yakınlık altalanları' dışında başka nedensel ilişkilerin varlığını da gözetmeyi gerektirmektedir. Sınıfı hem bir tarihsel değişken hem de kuramsal ve politik bir saf olarak hesaba katmak, tarihsel sonuçların kazailiğini belirli koşulların varlığı içinde ele almamızı sağlayan bir faktör olabilir. Bu faktör, kanımca, feminist geleneksel otorite karşıtlığını da tarihselleştirebilir, dolayısıyla, kapitalizmin feminist eleştirileri bağlamından koparma becerisini nasıl geliştirdiğini görebilmeyi mümkün kılabilir.

İzleyen bölümde, feminizmin erken 80'lerden itibaren kendi kilit kategorileri etrafında yaşadığı dönüşümlerin, yer yer, kapitalizmle 'flörte' imkan veren açılımları da mümkün kılabildiğini iddia edeceğim. Bu bakımdan, özellikle ataerkillik kavramının uğradığı marjinalleşmenin feminizmin hem politik öznesini hem de bu öznenin tarihsel etkinliği olarak özgürleşme idealini kapitalizmin temel varsayımlarına nasıl açık hale getirebildiğini sergilemeye çalışacağım.

Kadınların 'Yapısal Kurbanlardan Kahramanlara' Dönüşümü ve Ezilmişliğin Depolitizasyonu

Ataerkillik, şüphesiz, güçlüklerle dolu bir kavramdı. Feminist hareketin 60 sonları ve 70'ler boyunca bütün çabasını bu güçlüklerin çözümüne hasrettiği ve kuramın 'ikili sistemler teorisinin'¹¹ tıkanıdığı yerde, 1980'lerin başında terk edildiği hatırlanırsa (Ferguson 1999), hala güçlüklerle dolu olduğu söylenebilir. Buna rağmen, ataerkillik kavramının öneminin kuramsal içeriğinde değil, bir çözümleme düzeyi olarak temsil ettiği metodolojik anlamda saklı olduğunu sanıyorum. Kavramın marjinalleşmesinin yol açtığı sonuçlar da, esas olarak, bu çözümleme düzeyinin kaybıyla ilgilidir.

Ataerkillik kavramı, ikinci dalga feminizmin kuramsal çabaları hatırlanırsa, esas olarak, kadınların özgün ezilmişliğinin maddi temellerini teorize edebilme meselesini temsil ediyordu. Ataerkilliğin teorisini geliştirmek gerekiyordu, çünkü önümüzde bu ezilmişlikten nasıl kurtulacağımız sorusu bizi bekliyordu. Ezilmişlik, bir başka deyişle, kadınların kurtuluşu için mücadele kurma talebine dair politik bir soru idi; bu, kısaca, ezilmişliğin tamamen bir

¹¹'İkili sistemler teorisi' kadınların ezilmişliğinin maddi yapılarını analiz edebilmek için ataerkilliğin kapitalizmden ayrı özgün bir tarihi ve bu tarihin kendine has dinamikleri olup olmadığı kararına ilişkin, esas olarak, sosyalist/Marksist feministler arasında geçen tartışmanın bir parçasıdır. Kadınların ezilmişliği için sadece kapitalizmin mantığına içsel bir açıklamanın umulamayacağı iddiasından yola çıkan ikili sistemler teorisi için bkz. Hartmann (2006). Ayrıca, bu döneme ait tartışmaların temel metinlerini derleyen bir çalışma için bkz. Savran ve Tura (1992).

‘özgürleşme’ problemi olarak kavraması anlamına geliyordu. Eğer ataerkilliğin metodolojik anlamı açısından tekrar etmek gerekirse, çözümleme düzeyleri kadınların ezilmişliğiyle toplumsal sistem ya da kapitalizm arasında yapısal ilişkiler kuruyor, dolayısıyla, politik olarak kolektif özne tasarımı yapıyordu.

1980’li yıllar, hatırlayacağımız gibi, bu politik sorunun, kolektif kurtuluş ideallerinin ontolojik ve epistemolojik ‘krizi’ tartışmasıyla geçti. Söz konusu tartışma, özetle, ezilmişlik deneyimlerinin indirgenemez bir çeşitliliğe, kısmiliğe ve kurgusalığa sahip olduğu iddiasını yükselterek, belirli özne konumlarını evrensel kılan maddi temel arayışlarının (örneğin, toplumsal üretim ilişkileri ya da ataerkillik gibi) yadsınmasıyla sonuçlandı. Eğer kadınların özgün ezilmişliğini anlama çabasının 60’lar ve 70’ler boyunca ataerkilliği ve kapitalizmi sorunsallaştırdığı düşünülürse, feminizmin 80’lerde sorguladığı, artık bir özcülük kaynağı olduğu düşünülen bu özgünlüğün temeli, yani, doğrudan doğruya kadın kavramının kendisi oldu.

1990’lara gelindiğinde bu sorgulamadan, bildiğimiz gibi, ‘toplumsal cinsiyet’ kavramı yükseldi. Böylece, kadınlar olarak *neden* ezildiğimiz sorusu, birer kimlik kategorileri olarak kadınlık ve erkeklik öznelliklerinin *nasıl* kurulduğu sorusuna kaydı. Öznelliklerin kimlik/fark ilişkisi içinde, özcülükten kurtulmuş söylemsel inşasına ilişkin arayışlar, özellikle gündelik hayatta iktidar ve direniş kaynaklarının çeşitliliğini fark edebilmek bakımından da çok elverişli bulundu. Bu nokta, kadınların tekbiçimde baskı altına alınmadığını, dahası, bu baskının pasif kurbanları değil fakat kendi deneyimlerinin aktif özneleri olduğunu açığa çıkartabilmek açısından da önemli görünüyordu.

Ataerkillikten toplumsal cinsiyet kavramına kayış, bir yandan örneğin erkeklik çalışmaları gibi zengin ve değerli bir araştırma alanının yükselmesine neden oldu; bir yandan da dilindeki politik tarafsızlık, öznel deneyimlerin maddi bağlamdan kopartılması gibi ciddi itirazlarla karşılaştı.¹² Fakat, özellikle bu çalışmanın temel problemi bakımından, ayrıca, birbiriyle ilişkili şu üç gelişmeye neden olduğu söylenebilir:

Birincisi, edimi bakımından son derece stratejist bir özne kavrayışı yarattı. İktidar ve direniş olanaklarının karmaşık örüntüsü içinde, oyunun kurallarını bilerek dolaşan, gizli taktikler ve ‘pazarlıklar’ geliştiren bu özne artık yapısal tabiyetlerin basitçe mağduru değil, aksine, etkin ve rasyonel bir aktörü idi. Böyle bir özne kavrayışının tipik örneklerini ve yarattığı sonuçları, feminist yoksulluk araştırmalarının hızla ‘başetme stratejileri’ kavramı etrafında örgütlenmiş olmasında bulabiliriz. Yapısalcılığın tersine özneye ve onun direniş taktiklerine odaklandığı için itibar gören ve yoksulluk

¹²Feminist kuramın geçmiş 30 yıldaki ana gelişim çizgilerini gözden geçiren bir tartışma için bkz. Morgan (2009).

çalışmalarını son derece etkilemiş olan bu kavram, esas olarak, kadınların kendi hanelerini ayakta tutabilmek pahasına kılı kırk yarararak yeniden üretim aktivitelerini nasıl dönüştürdükleri sorusuna dayanmaktadır. Fakat soruyu böyle sorabilmek için, üstelik yoksulluk söz konusuysen, önce, 'karşılıksız eviçi emek' gibi çok önemli bir feminist kavramın analitik ve politik gücünü de kanımca harcamak gerekir. Evişlerinin sorgulanmayan dünyası içinde kadın-öznenin taktiklerine ve kapasitesine odaklanan 'başetme stratejileri'nin aksine, ataerkilliğin maddi temellerini teorize etmeye çalışan ikinci dalga feministlerin sorguya başladığı ve eleştiriyi kurdukları yer, doğrudan doğruya evişlerinin kendisi idi. Soru ise oldukça basitti: 'Evişlerini ve bakım hizmetlerini neden kadınlar yapar ve bunlar neden çalışmadan sayılmaz?' Analitik katkı yapan yanıtların genellikle en basit sorulardan çıkması boşuna olmasa gerek. Çünkü, açık ki bugün de, kadın emeğini piyasaya seferber etmek için aile ideolojisinin ve kadınlık söyleminin yüceltilmiş biçimleriyle dolaşıma giren ve güvencesizliği kadınların eviçi emekleri aracılığıyla kurumsallaştıran neoliberal politikalara karşı çıkabilmenin yolu hala 'evişlerini neden biz kadınlar yapıyoruz?' sorusundan geçmektedir.

Politik olarak her zamankinden çok daha güncel ve temel bu sorunun ihmalinde, öznelliklerin kuruluşuna odaklanan yaklaşımların özneyi 'yapısal kurbandan hayatta kalma mücadelesinin kahramanına' dönüştüren bir "romantikleştirme" eğilimi taşıyor olmasının da payı vardır (Parker 2005, akt. Wilson 2007). Fakat tesadüf odur ki, özellikle 90'ların başından itibaren, neoliberalizm de yoksul-bireyini, alışılageldiğimizin tersine, nelerden yoksun olduğuyla değil nelere sahip olduğuyla ya da 'kapasitesi' ve 'yapabilirliğiyle' ele almış ve onu ücretli-ücretsiz emeği, tapulu-tapusuz gecekondusu, dantel-oya işleme beceresi, komşuluk ilişkileriyle birlikte "karmaşık varlıklar portföyünün yöneticisi" (bkz. Moser 1998: 5) olarak kabul etmiştir. Kadınlar söz konusu olduğunda, emek sömürsünü artık bir 'tanrıçalar güzelleme' olarak sunabilmeyi kolaylaştıran etkenlerin arasında, feminist çözümlerinin ('başetme' kavramında olduğu gibi) makro-yapılara dayalı nedensel ilişkiler arama eğiliminden duymuş olduğu şüpheyi de sayabilmek gerekir. Bu şüphe, neoliberalizmin pek de beis duymayacağı bir biçimde, analiz birimini hane ve birey-öznenin taktikleriyle ya da 'zayıfların silahları' ile sınırlandırdığı ölçüde, -Fraser'ın terimlerine dönersek- feminist geleneksel otorite eleştirisinden sermayenin 'Argande' tanrıçasına geçiş de kolaylaşmış görünmektedir.

Ataerkillik eleştirilerinin marjinalleşmesinden doğan ikinci ve aslında ilkinin dolaysız bir ürünü olan sonuç, ezilmişlik fikrinin ve onun politik belleğimizdeki yerinin uğradığı dönüşümle ilgilidir. Maruz kaldığı tabiiyetlerin sınırlılıklarıyla etkin biçimde oynayan bu 'kahraman' özne, ezilenlerin basitçe mağdur olmadığını ima ederken, ezilmişliğin 'kurban edilmişlikle' özdeş

olduğunu varsaymamıza da imkan vermiştir (Wilson 2008; 2007). Oysa ikinci dalga feminist mirasta, ezilmişlik fikri, bütün eksikliklerine rağmen, ortak kurtuluş imkanı öngörebilmekle ilişkili politik bir problemdi. Ezilmişliğin yazgılarımızı ortaklaştırma ve bunu tarihsel olarak görünür kılma problemine ait olmaktan çıkıp ‘kurban edilmişlikle’ özdeşleştirilmesi, feminist mücadelenin yıllardır politik bir problem olarak yükseltmeye çalıştığı ataerkillik sorununu ‘toplumsalın’ içinde yeniden kodlayarak depolitize etmenin bir imkanı da dönüştürmüştür.¹³ Küresel sermaye örgütlerinin emek-karşıtlığı ile cinsiyet eşitliği diskurunu bir arada tutabilmesi, depolitize edilmiş bir ezilmişlik fikrinin sağladığı olanaklardan da güç alıyor olsa gerektir. Bu olanaklar, aynı zamanda, kadın hareketinin ataerkillik biçimleriyle birer ‘proje’ konusu olarak ilgilenme yönelimine de zemin hazırlamış görünmektedir.

Ataerkillik kavramının marjinalleşmesinin yarattığı üçüncü gelişme, ezilmişliğin depolitizasyonunun adeta kaçınılmaz bir sonucu olarak da görülebilir. Tam da söz konusu politik mahrumiyeti nedeniyle, feminizmin kadın-öznesi neoliberalizm tarafından ele geçirilebilmiştir. Gerçi, stratejist öznenin neoliberalizmin rasyonel tercihlerle hareket eden, yapabilirliği olan, etkin birey-öznesine geçiş (Wilson, 2008, 2007) çok da imkansız görünmemektedir, ancak yine de, feminizmin politik bir dayanağı olarak kadın-öznenin neoliberalleşebilmesini, liberal paradigmanın uğradığı kavramsal revizyonlarda da aramak gerekir.

Neoliberalizm, bildiğimiz gibi, yapısal uyum programlarının ilk 10 yılda yarattığı çöküntü ve protestolar karşısında, 90’lardan itibaren, yoksulları azarlayan ve onlardan tiksinen söylemini de terk ederek, hem devleti piyasa ‘aksaklıklarına’ karşı yeniden çağıran hem de bireyci fetişizmini törpüleyen kavramsal ataklar yaptı. Tartışmamız bakımından en çarpıcı ataklardan biri, tarih ve toplum dışı bireyci ontolojisini sonunda toplumsal ilişkiler bağlamına yerleştirebilmesinde yatmaktadır. Bu, kanımca, gerçekten de bir başarıdır ve muhtemel ki, arkasında depolitize edilmiş bir ezilmişlik fikrinin birey-özneyi her soyutlama düzeyinde dilediğimiz kadar toplumsal kılabilme kolaylığı da vardır. Oysa liberal ortodoksi, bildiğimiz gibi, klasik olarak herkesin kendi çıkarını düşündüğü bireyler toplamından ibaret bir ‘toplumsallık’ fikrine sahip olagelmış ve bu nedenle, ana-akım iktisat dışında, feminist kuramlar da dahil

¹³Bu bakımdan çarpıcı örneklerden biri, Kabeer’in (2003), yoksulluğu azaltma programlarında cinsiyet-eşitliğinin nasıl ana-akımlaştırılacağını ele aldığı raporunda sergilenmektedir. Rapora göre, hane düzeyi de dahil olmak üzere toplumsal ilişkilerdeki cinsiyete-dayalı eşitsizlikler aslında ‘cinsiyet-yansız’ olan piyasa ya da devlet gibi kurumlarda da eşitsiz sonuçlar yaratmaktadır.

sosyal teoriyi etkileyebilme becerisini çok uzun yıllar gösterememiştir. Fakat neoliberalizm, metodolojik olarak bireyci ontolojisini sürdürdüğü halde, 'toplamsal' ibaret olmayan bir toplumsallık fikri üretebilmiştir. Sosyal bilimlerin hemen her dalında adeta hakim paradigma haline gelen 'sosyal sermaye' mefhumu bunun bir örneğidir.

Toplumsal ilişkiler alanını başkaları için sorumluluk ve dayanışma hissinin taşındığı, karşılıklı beklenti ve yükümlülüklerle örülmüş normatif yapılar alanı olarak varsayan sosyal sermaye, bu alanda atılacak rasyonel adımların, güven esaslı gereği, bir gün sahibine mutlaka geri döneceğini öngörür.¹⁴ Yarar/çıkar fikrini, neoklasik ortodoksinin varsayageldiği gibi, bireyin piyasada eşyalarla kurduğu niceliksel ilişkiden değil, başkalarıyla yaşadığı niteliksel toplumsal ilişkiden türeten bu öngörünün gücü, insanın toplumsal bir varlık oluşunun bizatihi kendisini bir 'sermaye' türü olarak kavramsallaştırmasında yatmaktadır. Hemşehrlik, komşuluk, akrabalık ilişkilerinin, çeşitli yardım ve dayanışma ağlarına dayalı gönüllü kuruluşların bireyin 'yapabilirliğini' sağlayan birer olanak olarak ele alınmasının arkasında, bu varsayım yatmaktadır. Bir başka deyişle, birey-özne artık ünlü aksiyomu (çıkarların ençoklaştırılması ilkesi) ile sadece piyasada değil, toplumsal ilişkilerin dünyasında da dolaşabilmektedir. Burası ise, tipik olarak, yapısal çelişkilerden muaf tutulmuş ve fakat 'zayıfların silahlarına' da dönüşebilen tabiyetlerin alanıdır.

Neoliberalizm bu yolla piyasa ve toplumsal amaçlar arasında tam bir 'uyum' olduğu fikrinden hareket edebilmektedir. Bu fikir, artık basitçe piyasaya entegrasyon anlamına gelmemektedir, aksine, toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerin tümünü aktif bir biçimde söz konusu 'uyum' temelinde yeniden yapılandırmaktadır (bkz. Craig & Porter 2005). Bir zamanlar emek sömürüsü olarak değerlendirilen yapısal eşitsizliklerin, eviçi emek de dahil olmak üzere, stratejist öznenin 'etkinlik ve üretkenlik' alanı olarak tanımlanmasını, kadınların kendi yakın çevresiyle bağlar geliştirmeye dönük yatkinliklerinin geniş toplumsal alandan dışlanmışlık emaresi olmaktan çıkıp küçük işletmecilik için birer girişimcilik zeminine dönüşmüş olmasını, ancak, 'toplumsal varlığımızın doğal ve kaçınılmaz bir zemini olarak piyasa' varsayımına borçlu olabiliriz. Bu varsayım altında, örneğin feminizmin ekonomik olarak bağımsız kadın miti artık 'piyasaya çıkmayı' değil, ama piyasa ideolojisine tamamen bağımlı olmayı temsil etmektedir. Sorun gerçekten de 'mitin' kendisinde değildir; kadınların otonomisinden ve ekonomik bağımsızlığından yana olmak, elbette, feminizmin vazgeçemeyeceği bir taleptir. Sorun, daha çok, çalışma hakkının bütünüyle gaspedildiği tarihsel

¹⁴Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Özüğurlu (2006).

koşullarda bu talebi ancak nasıl yükseltebileceğimizle ilgilidir. Çünkü çalışma hakkı, yaşayabilmek ücretli olmaktan geçtiği sürece, emekçi sınıfların kendilerini sermaye karşısında bileşik bir güç olarak konumlandırabilme, yani, üretim araçlarının kontrolü etrafında örgütlenebilme eğiliminin tarihsel bir ifadesidir. Bu eğilim, hem çalışmanın kendisini hem de ücreti piyasaya bağımlılıktan nispeten kurtarabilmeyi temsil eder. Öyleyse, kadınların otonomisinden yana feminist bir ‘geleneksel otorite eleştirisi’ ancak emekçi sınıfların yanında saf tuttuğu sürece neoliberal bir ‘mite’ dönüşmekten alıkonulabilir, aksi, ‘ücretli/ücretsiz’ kadınlar olarak sermayenin tiranlığı ve erkek-egemenliği altında hayatta kalma mücadelesinin gerçekten de ‘kahramanı’ olmak anlamına gelir.

Sonuç Yerine

Feminizmin hem politik öznesi hem de bu öznenin tarihsel etkinliği açısından sınıfsal safların anlamını görebilmek için, feminist geleneğin bir zamanlar sınıf sorunuyla neden uğraşmış olduğunu yeniden hatırlamak yerinde olabilir.

1960 sonları ve 70’ler boyunca, feministler sınıf kuramlarını ve sınıf siyasetini kendi gündemleri haline getirdiklerinde, düşünce tarihinin de, çok muhtemel ki, en yoğun ve en dönüştürücü tartışmalarından birini yaratmışlardı. Teorisyenleri akademiden ziyade feminist mücadelenin aktivistleri arasından çıkan bu tartışma, bildiğimiz gibi, sınıf kavramının cinsiyet-körlüğünü eleştirerek kadınların ezilmişliğini ve ikincilliğini içerecek bir toplum analizinin kuramsal ve politik olanaklarını geliştirmeye hasredilmişti. Bunun için, esas olarak Marksist kavramları (sömürü, üretim ilişkileri, emek süreci, yedek işgücü ordusu, değer gibi) kullanıp dönüştürmüşler, ama aynı zamanda, kendi özgün kavramlarını (karşılıksız eviçi emek, yeniden üretim, ataerkillik gibi) yaratmışlardı.

Bilimsel düşünceye hiç alışık olmadığı yeni problematikler de kazandıran bu tartışma, cinsiyet-körlüğü eleştirisinden bütün nasibini almış olmasına rağmen, Marksist sınıf kuramına kanımca şu iki temel nedenle sahip çıkmıştı: Birincisi, bu kuramda sınıf, örneğin Weberci tabakalaşma geleneğinde olduğu gibi bireyin toplumsal hiyerarşideki konumunu betimleyen bir araç değil, tarihsel-toplumsal değişimi açıklayan dinamik bir güçtü. Çünkü, ikincisi fakat aslolanı, kapitalizmi yıkmayı amaçlıyordu. Her iki gerekçe de, feminizmin, onu kuramsal bir gelenek olarak da ayırt edici kıldığını sandığım, şu özelliğine işaret ediyordu aslında: Ezilmişliğin tamamen bir özgürleşme sorunu olarak kavranması...

Marksist sınıf kavramını feminist gündemin asli temalarından biri haline getiren neden, tam da, bu kavramın ‘ezilmek madem ki almyazımız değildir,

öyleyse bundan nasıl kurtuluruz?' gibi politik bir soruyu herhangi bir teorik refleksin metodolojik eksenine dönüştürebilmesiydi. Bir başka deyişle, sınıf kavramı kadınların ezilmişliğini tarihsel bir bağlama yerleştirebilmek, yani, kadınlar olarak özgürleşmenin önündeki engelleri görebilmek için gerekliydi. Dönemin feministleri bu amaçla karşılıksız eviçi emek kavramından ve ataerkillik-kapitalizm ilişkisinin nasıl kurulduğundan yola çıkan geniş tartışmalar yürüttüler ve önemli analitik araçlar yarattılar. Bu araçlar bugün, feminist katkıyı önemseyen herhangi bir 'sosyolojiye giriş' kitabında, sosyal bilimlerin erkek-merkezci bakış açısının değiştirilmesi olarak anılır. Dönemin tartışmasından kalan mirasın bundan ibaret olması, doğruluğuna rağmen, aslında bir talihsizliktir. Çünkü sözkonusu analitik araçlar, en azından dönemin feministleri için, kadınlar olarak özgürleşebilmenin önündeki engellere karşı somut mücadelenin bir parçasıdır.

Feminizm 80'li yıllara, bildiğimiz gibi, bu yoğun tartışmanın problemlerini çözerek değil, tartışmanın kendisini terk ederek girmiştir. Ataerkillik ve kapitalizm ilişkisinin nasıl kurulduğu sorusunda hala ısrar eden kimi feminist girişimler ise, meta-anlatıların geçersizliğine duyulan güçlü güvenin altında, son derece utangaç ve silik çabalar olarak kalmıştır (Ferguson 1999).

Şimdi bu tartışmayı yeniden hatırlatmanın ya da kadınların ezilmişliğinin ekonomi-politiğine tekrar dönmenin önemi, kapitalizmin küresel krizi koşullarında bir politik hareket olarak feminizmin kendi konumunu yeniden tarif etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyacı hem 80'lerin başlarında terk edilen 'utangaç' çabaların yeniden ele alınmasında hem de geçmiş 30 yılın muhasebesine dönük ilgide gözlemek mümkündür. Fakat, feminizmin kendi tarihini ele alışını neoliberalizmle ilişkisini sorgulamanın bir parçası olacak ise, geçmiş 30 yıldaki hakim kavramsal dizgesi ile kapitalizmin varsayımları arasındaki geçişleri de bu sorgulamanın konusu haline getirmek durumundadır. Böyle bir sorgunun bütün önemi, ezilmişliği yeniden politize edebilme ihtiyacında yatmaktadır.

Feminizmin geçmişinde aynı zamanda devrimci bir miras da yatmaktadır. Sosyalist feminizmin kapitalizmi altederek ataerkilliği aşma hedefinde olduğu kadar, radikal feminizmin ezilmişliğe duyduğu öfke ve derin özgürleşme tutkusunda da bulabileceğimiz bu mirasa sahip çıkmak ve yeniden devrimcileşebilmenin olanaklarını yaratmak zorundayız.

Kaynakça

- Acker, J. (2000) "Revisiting Class: Thinking From Gender, Race and Organization", *Social Politics*, Summer: 192-214.
- Alvarez, S. E. (1999) "The Latin American Feminist NGO "Boom", *International Feminist Journal of Politics*, 1(2): 181-209.
- Amargi: Aylık Feminist Dergi* (2006) "Projen Var mı" Dosyası, Sayı: 3.
- Aslan, Ö. ve Gambetti, Z. (2011) "Provincializing Fraser's History: Feminism and Neoliberalism", *History of the Present: A Journal of Critical History*, 1(1): 130-147.
- Baden, S. ve Goetz, Anne M. (1998) "Who needs (sex) when you can have (gender)? Conflicting discourses on gender at Beijing", *Feminist Visions of Development: Gender, Analysis and Policy*, (Ed.) C. Jackson, R. Pearson, London & New York: Routledge.
- Batiwala, S. ve Dhanraj, D. (2007) "Gender myths that instrumentalize women: a view from Indian front line", *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations & Challenges*, (Ed.) A. Cornwall, E. Harrison ve A. Whitehead, London & New York: Zed Books.
- Bezanson, K. ve Luxton, M. (ed.) (2006) *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-liberalism*, Montreal & Kingston: McGill-Queens's University Press.
- Bora, A. (2006) "Eyleme Güvenmek", *Amargi: Feminist Dergi*. Sayı: 2, 88-90.
- Bulbeck, C. (2007) "Hailing the 'Authentic Other': Constructing The Third World Women As Aid Recipient in Donor NGO Agendas", *Sustainable Feminisms: Advances in Gender Research*. (Ed.) S. Sonita, Vol. 11, Oxford: Elsevier Ltd.
- Castro, Mary G. (2001) "Engendering Powers in Neoliberal Times in Latin America: Reflections from the Left on Feminisms and Feminisms", Çev. L. Hallewell. *Latin American Perspectives*, 28(6): 17-37.
- Cornwall, A., J. Gideon K. Wilson (2008) "Introduction: Reclaiming Feminism: Gender and Neoliberalism", *IDS Bulletin*, 39(December): 1-9.
- Craig, D. ve Porter, D. (2005) "The Third Way and The Third World: Poverty Reduction and Social Inclusion Strategies in the Rise of 'Inclusive' Liberalism", *Review of International Political Economy*, 12(2): 226-263.
- Craske, N. (1998) "Remasculinisation and the neoliberal state in Latin America", *Gender, Politics and the State*, (Ed.) V. Randall, G. Waylen. London-New York: Routledge.
- Çoban, A. (2008) "Feminizmden Kadın Hareketine ve STK'ya", *Amargi: Aylık Feminist Dergi*, Sayı: 10, 29-31.
- de la Rocha, M. Gonzalez (2007) "The Construction of the Myth of Survival", *Development and Change*, 38(1): 45-66.

- Ecevit, Y. (2007) "Yoksulluğa Karşı Feminist Strateji İçin", *Amarji: Aylık Feminist Dergi*, Sayı: 6, 14-17.
- Eisenstein, H. (2005) "A Dangerous Liaison? Feminist and Corporate Globalization", *Science and Society*, 69(3): 487-518.
- Eisenstein, H. (2009) *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labour and Ideas to Exploit the World*, Boulder & London: Paradigm Publishers.
- Eisenstein, Z. (1981) "Reform and/or Revolution: Towards a Unified Women's Movement", *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: A Debate on Class and Patriarch*, (Ed.) L. Sargent. London: Pluto Press.
- Epstein, B. (2002) "Feminist Consciousness after the Women's Movement", *Monthly Review*, 54(4): 31-37.
- Ferguson, S. (1999) "Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition", *Critical Sociology*, 25(1): 1-15.
- Fraser, N. (2009) "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review*, No. 56 (March-April): 97-117.
- Funk, N. (2012) "Contra Fraser on Feminism and Neoliberalism", *Hypatia*, 10 (10): 1-19.
- Gimenez, M. E. (2005) "Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited", *Science and Society*, 69(1): 11-32.
- Goetz, Anne M. (2007) "Political Cleaners: Women as the New Anti-Corruption Force?", *Development and Change*, 38(1): 87-105.
- Hartmann, H. (2006) *Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, Çev. G. Aygen, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Helvacıoğlu, F. (2009) "Projecilik", *Feminist Politika*, Sayı: 1, 16-17.
- Holmstrom, N. (2003) "The Socialist Feminist Project", *Monthly Review*, 54(10): 38-48.
- hooks, b. (2000) *Where We Stand: Class Matters*, London & New York: Routledge.
- Kabeer, N. (2003) *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders*, London: The Commonwealth Secretariat.
- Kornbluh, Felicia A. (1996) "Review Essay: The New Literature on Gender and the Welfare State: The U.S. Case", *Feminist Studies*, 22(1): 171-197.
- Lombardo, E. ve Meier, P. (2007) "European Union Gender Policy Since Beijing: Shifting Concepts and Agendas", *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. (Ed.) M. Verloo, Budapeste-New York: Central European University Press.

- Morgan, S. (2009) "Theorising Feminist History: A Thirty-Year Restrospective", *Women's History Review*, 18(3): 381-407.
- Moser, C. O. N (1998) "The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies", *World Development*, 26: 1-19.
- Özüğurlu, A. (2010) "Feminizmin Yakın Tarihine Eleştirel Bir Bakış: 'Kapitalizmle Flört' Üzerine", *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme*, Cilt 2, Bildiri Kitabı, Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Özüğurlu, A. (2006) "Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 6(12): 188-213.
- Savran, G. ve Tura, N. (ed.) (1992) *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddi Bir Feminizm Üzerine*, İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Strobel, P. (1996) "From poverty to exclusion: a wage-earning society or a society of human rights?", *International Social Science Journal*, June (148): 173-190.
- Weber, H. (2004) "The 'new economy' and social risk: banking on the poor?", *Review of International Political Economy*, 11(2): 356-386.
- Wilson, K. (2008) "Reclaiming 'Agency', Reasserting Resistance", *IDS Bulletin*, 39(6): 83-91.
- Wilson, K. (2007) "Agency", *The Impact of Feminism on Political Concepts and Debates*, (Ed.) G. Blakeley, V. Bryson, Manchester-New York: Manchester University Press.